

## BOSANSKOHERCEGOVAČKA FRANJEVAČKA KOINE XVII I XVIII VIJEKA I NJENA DIJALEKATSKA BAZA

HERTA KUNA

UDK 808.61/62—087(497.15)

Izvorni naučni rad

Primljen: 12. septembra 1990.

Prihvaćen: 24. novembra 1990.

Na temelju dosadašnjih istraživanja bosanskih franjevačkih pisaca 17. i 18. vijeka u ovom se radu pokušava razriješiti odnos jezika njihovih djela prema njihovom maternjem govoru.

Franjevačka koine bosansko-hercegovačkog područja relativno je dobro poznata, barem s obzirom na istraženost jezika njenih pojedinih predstavnika, i to iz različitih aspekata, a date su i neke sintetičke opservacije o njenim najizrazitijim jezičkim osobinama.<sup>1</sup> S obzirom na to da se radi o koine, a ne o standardnom jeziku, ne može se govoriti o jednoj sasvim koherentnoj jezičkoj strukturi, niti o stabilnoj normi, ali i pri uočljivim razlikama, koje se mogu konstatirati od pisca do pisca, ostaje osnovna struktura jezika, kao i njegova supstanca, koje se mogu definirati u relaciji prema dijalekatskoj osnovici, prema književnojezičkoj tradiciji, te prema stranim jezicima s kojima je ova književnost bila u neposrednom kontaktu.

Nas, međutim, u datom slučaju uglavnom interesira odnos prema dijalekatskoj bazi, tj. prema onom dijalektu i govoru koji su uvjetovani teritorijom s koje potječu pojedini autori, ali i onom širom koja zavisi

<sup>1</sup> V. Đorđević Đ. S., *Matija Divković, prilog istoriji srpske književnosti XVII veka*, Glas SKA, 52, 53, Beograd, 1896, 1898; Marković Sv., *Jezik Ivana Ančića*, SAN, Institut za srpskohrvatski jezik, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XIII, Beograd, 1958; Kuna H., *Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića*, ND NRBiH, Građa X, Sarajevo, 1961; Kuna H., *Jezik fra Filipa Laštrića, bosanskog franjevačca XVIII vijeka*, ANUBiH, Djela, knj. XXVII, Sarajevo, 1967; Pavešić St., *Jezik Stjepana Matijevića*, Rasprave Instituta za jezik, knj. 1, Zagreb, 1968; Vučkomanović S., *Jezik Stipana Markovca Margitića*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Monografije, knj. XXXIX, Beograd, 1971; Ignjatović D., *Jezik štampanih dela Jerolima Filipovića, franjevačkog pisca XVIII veka*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, N. S. 5, Beograd, 1974; Rešetar M., *Posilovićev ikavsko-jekavski govor*, Južnoslovenski filolog VIII, Beograd, 1928/29; Kuna H., *Jezik bosanske književnosti XVII i XVIII vijeka u svjetlosti književnojezičkog manira*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XIV/1, Novi Sad, 1971; Brozović D., *Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture od Divkovića do fra Grge Martića*, Godišnjak Instituta za proučavanje jugoslovenskih književnosti, Sarajevo, 1973.



od dijalekatskog tipa područja pretpostavljenog čitalačkog kruga ili auditorija. Pri tom treba imati u vidu i to da je ova književnost vezana za neke djelatne poteze rimske crkve proizašle iz pokreta protureformacije, koje su imale za svrhu da intenziviraju katoličku propagandu na ovom tlu. S tom svrhom je početkom XVII v. data inicijativa za stvaranje literature na »općem južnoslavenskom jeziku«, čiji je prvi izravni rezultat bila Kašićeva *Gramatika (Institutionum linguae illyricae, libri duo, 1604. god.)*. Međutim, nije se moglo utvrditi da je ona imala neki direktniji uticaj na stvaranje franjevačke koine, nego se čalk, vjerovatno, Kašić u svom kasnijem radu mogao oslanjati upravo na jezik djela prvih bosanskih franjevac.<sup>2</sup> Ipak, ne treba izgubiti iz vida da je Kašić posjetio Bosnu i Hercegovinu na svom jednogodišnjem poslanstvu u krajevima pod turskom vlašću, te su, ako ništa drugo, ideje o jeziku upotrebljivom na široj teritoriji najvjerovatnije akceptirali i franjevci. Pa, zbog toga, iako Stjepan Margitić u Predgovoru svojoj knjizi *Izpovied krstjanska* izričito kaže: »ja onako izgovaram kako u nas u Jajcu govore«, a odmah i dodaje: »A svak izgovaraj na svoj način« — ne treba mu sasvim vjerovati, jer ni on, kao ni ostali franjevci, ne piše svojim maternjim govorom nego upravo franjevačkom koine, a dopuštenje da svak čita na svoj način samo dokazuje da je pisac svjestan ne samo jezičkih razlika nego i potrebe da se jezik prilagodi široj teritoriji.

No da bismo mogli u dovoljnoj mjeri osvijetliti odnos franjevačke koine prema njenoj dijalekatskoj bazi, moramo se, prije svega, pozabaviti dijalekatskom situacijom u Bosni i Hercegovini, barem u općim crtama. Pri tom treba naglasiti da u naš krug interesovanja ulazi samo jezik katoličkog stanovništva onoga vremena, pošto je čitava ova književna djelatnost u prvom redu njima i upućena. Uz to treba imati u vidu da je Bosna izrazito metanastazička oblast, te da je tokom stoljeća bila izložena jakim imigracijama, prije svega pravoslavnog stanovništva iz istočne Hercegovine, koje je izrazito novoštokavsko-ijekavsko, ali, isto tako, i zapadnohercegovačkoj struji katoličkog stanovništva s crtama mlađeg novoštokavskog ikavskog dijalekta. Uzeto u općim crtama starinačko katoličko bosansko stanovništvo je štokavsko, ali šćakavsko, s tim što je zapadno područje ikavsko, a istočno ijekavsko (granica je pretežno rijeka Bosna s manjim odstupanjima u pravcu zapada).<sup>3</sup> Treba naročito naglasiti da starinačko hrvatsko ijekavsko stanovništvo istočne i centralne Bosne pripada, u stvari, tuzlansko-fojničkim govorima, odnosno tzv. ijekavsko-šćakavskom dijalektu, koji pripada starijem tipu štokavskih govora.<sup>4</sup>

<sup>2</sup> V. Gabrić-Bagarić D., *Divkovićev Nauk krstjanski (mali) prema Kašićevom i Komulovićevom Nauku*, Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo, 1982, str. 119, 127.

<sup>3</sup> V. Brozović D., *O jednom problemu naše historijske dijalektologije — stara ikavsko-ijekavska granica*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. IV—V, Novi Sad, 1961/62, str. 56.

<sup>4</sup> V. o tom Brozović D., *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, pos. ot., iz Hrvatskog dijalektološkog zbornika, knj. 2, Zagreb, 1966.



Kako je rečeno, zapadnobosanska area karakteristična je po jačoj imigraciji zapadnohercegovačkih ikavskih novoštokavskih govora, koji su uz to izrazito štakavski (uz veoma jak talas istočnohercegovačkih srpskih ijekavskih govora), što će već do XVII vijeka jako poremetiti osnovni ikavsko-šćakavski supstrat. Pri tome treba imati u vidu i to da neke osobine karakteristične za čakavske govore ( $d' \rightarrow j$ , neizmijenjeno  $-jt-$ ,  $-jd-$  u kompozitama glagola *iti*; promjena  $a \rightarrow e$  /*resti*/  $o \rightarrow e$  /*greb*/) imaju izoglosu koja obuhvata i znatan dio bosanskih štokavskih govora, ne samo ikavskih nego i ijekavskih, istina za  $a$ ,  $o \rightarrow e$  samo u pojedinačnim primjerima, tj. leksički distribuirano.

U pogledu hercegovačke govorne aree situacija je daleko prostija. Prije svega, u zapadnoj Hercegovini (tj. zapadno od Neretve) koncentrirana je velika većina katoličkog stanovništva, koje je, manje-više, kompaktno i po svojim govornim karakteristikama, a u cjelini pripada mlađem ikavskom dijalektu, koji je, za razliku od bosanske situacije, izrazito štakavski. Međutim, iako je ovaj prostor izrazito novoštokavski, on u bosanskoj franjevačkoj literaturi nije izvršio onaj uticaj koji bi se očekivao, čini se u prvom redu zbog toga što je na ovom prostoru registrovan relativno skroman broj pisaca i djela, koji su se, uz to, pojavili i nešto kasnije kad je već poodmaklo formiranje franjevačke literarne koine. Osim toga, za organizaciju bosansko-hercegovačkih franjevaca, tzv. Bosnu Argentinu, centralni su bili samostani na prostoru ijekavsko-šćakavskog dijalekta, tj. Fojnica, Kreševo i Kraljeva Sutjeska.<sup>5</sup>

Općenito govoreći, pri razmatranju relevantnih crta dijalekatske situacije u Bosni i Hercegovini treba zapaziti i to da među organskim govorima ne postoje odsudne razlike, bar ne takve koje bi činile nepremostive prepreke stvaranju, manje-više, jedinstvene koine. Osim toga, znatan broj diferencijalnih osobina nije evidentan u pisanoj riječi jer pripada prozodijskim elementima jezika, ili je riječ o osobinama koje su inače slabe frekvencije, naročito u pisanom tekstu. Najizrazitija distinktivna dijalekatska osobina je, kako se iz dosadašnjeg izlaganja da zaključiti, zamjena jata, s obzirom da je cijelo područje podijeljeno na zapadni ikavski i istočni ijekavski prostor (ijekavsko-ikavski govor katolika u Žepču je beznačajan za globalnu podjelu).

Govori ijekavsko-šćakavskog dijalekta imaju, osim toga, u zamjeni jata i niz specifičnosti: zadržavanje je ispred  $j$ ; dosljedni razvoj primarnog  $-ir$ ,  $-ir-$  u  $ijer$ ; sporadično  $C + rje$ ; ikavski refleks u  $pre-$ ,  $pred-$ ,  $preko$ ; relativno visok procenat ekavizama;  $ne-$  u zamjenica i priloga. Na ikavskom terenu zamjena jata nema značajnijih osobitosti, osim što se danas sreće i dosta jekavizama i ekavizama, ali se već i na temelju primjera može zaključiti da u većini slučajeva predstavljaju import iz susjednih govora ili iz standardnog jezika.<sup>6</sup>

<sup>5</sup> V. Jelenić J., *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo, 1912, knj. I, str. 37, 125, 130—132, 173, 211—212.

<sup>6</sup> V. Brozović D., *Ijekavskošćakavski*, str. 121, 132—134; Peco A., *Ikavsko-šćakavski govori zapadne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. I, Sarajevo, 1975, str. 111 i d., 125 i d., 131 i d.



Što se tiče druge relevantne osobine — šćakavizma, iako je danas taj refleks starih grupa već jako prekriven standardnim št, njegovo postojanje na cijelom bosanskom tlu još uvijek je sasvim evidentno, nasuprot Hercegovini, gdje je dosljedno št'. Danas vrlo rasprostranjena fonološka osobina svih hrvatskih govora u Bosni i Hercegovini je ispadanje foneme *h* iz konsonantske sisteme, osobina koja je, po svemu sudeći, evidentna već od XVII v. na ovom tlu. Osim toga, ova crta bitno odvaja srpsko i hrvatsko stanovništvo od muslimanskog na cijelom području Bosne i Hercegovine.<sup>8</sup> Sve ove crte su odražane u franjevačkoj koine, ali na sasvim specifičan način, u skladu sa već pominjanim idejama u stvaranju koine.

Kako je rečeno, početni impuls franjevačkoj književnosti dala je pro-  
tureformacija sa svojim idejama katoličke propagande na narodnim jezicima. U skladu s tim tendencijama javljaju se u relativno kratkom vremenskom razmaku dva pisca sa dvije jezičke aree, i to Matija Divković (*Nauk krstjanski*, Mleci, 1611. god.), te Ivan Bandulavić (*Pištrole i evandolja*, 1613. god.). Matija Divković je za ovu književnost mnogo značajniji pisac i smatra se rodonačelnikom franjevačke književnosti ne samo zbog broja svojih djela nego i zbog njihovog literarnog kvaliteta i čitanosti.<sup>9</sup> Divković je iz istočne Bosne, rođen je u Jelaškama, na terenu ijekavsko-šćakavskih govora, gdje je proveo i najveći dio života. Bandulavić je, međutim, napisao samo *Pištrole i evandolja*, rođen je u zapadnoj Bosni, u Donjem Vakufu krajem XVI v., na terenu ikavsko-šćakavskih govora, i to je sve što se o njemu zna.<sup>10</sup>

Kod ove dvojice prvih pisaca bosanske franjevačke književnosti jezička neusaglašenost je još znatna, i to ne samo zbog toga što su sa različitim dijalekatskih terena, a njihov jezik još u dobroj mjeri odražava njihove govore, nego i zbog samog tipa njihovog književnog rada, te njihovih literarnih opredjeljenja. Osim toga, razlika između ova dva pisca je i u upotrebi pisma. Dok se Divković služi u Bosni uobičajenom bosančicom, koja je utemeljeno u narodu staro bosansko pismo, Bandulavić je pisao latinicom, kao što su činili, po pravilu, i hercegovački pisci, a u ovo vrijeme je latinicom pisana i cijela dubrovačko-dalmatinska literatura, iako svjetovna tako i religiozna. Međutim, pri analizi sličnosti i razlika u jeziku ovih pisaca treba imati u vidu i inherentno svojstvo literarnog jezika, tj. da se on nužno naslanja na neku od literarnih tradicija s kojom je u kontaktu.

<sup>7</sup> V. Brozović D., *Ijekavskošćakavski*, str. 143—144; Peco A., n. d., str. 206—214.

<sup>8</sup> V. Peco A., n. d., str. 215—216, 238, 239; Brozović D., *Ijekavskošćakavski*, str. 141.

<sup>9</sup> V. Rizvić M., *Estetski arhaizam Matije Divkovića*, Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo, 1982, str. 157—161; Kovačić A., *Književno-povijesni sudovi o Matiji Divkoviću i njegovom književnom stvaralaštvu*, Zbornik, 1982, str. 216—221.

<sup>10</sup> V. D. Gabrić-Bagarić, *Jezik Ivana Bandulavića*, Biblioteka Kulturno nasljeđe BiH, 1989, Sarajevo, str. 9.



Kao prvi literati s ovoga tla obojica su se nužno naslanjala na postojeću katoličku književnost na narodnom jeziku, a to je mogla biti ili hrvatska pučkoreligiozna glagoljska književnost, ili dubrovačko-dalmatinska književnost, religijska ili ona u kojoj preovlađuje religijska nota, tj. književnost koja je sa bosanskohercegovačkom bila na istoj ideološkoj ravni. Za oslanjanje franjevaca na raniju bosansku srednjovjekovnu književnost nije bilo osnova, jer proskribirana od Rima kao jeretička nije mogla ni u kom slučaju poslužiti kao građa ili obrazac, a pored toga po svojem žanru i strukturi ova književnost nije pružala građu koja bi odgovarala zahtjevima franjevačke književnosti (to su bile biblijske knjige, uglavnom samo *Novi zavjet*).<sup>11</sup>

Divković se za svoja djela poslužio latinskom i talijanskom aktualnom literaturom, tako da većim dijelom njegov opus predstavljaju kompilacije prevoda, mada veoma slobodnog, ali je on u to utkao i nešto građe iz pučkoreligiozne glagoljske književnosti, a zatim i iz dubrovačke literature, te na taj način jasno pokazao i svoje literarnojezičke veze.<sup>12</sup> Bandulavić je, također, prevodilac i adaptator, s tim što se on i tekstualno i jezički više oslanjao na dubrovačko-dalmatinske izvore u svom radu na prevodu lektionara, i to koliko čakavske (Zadarski, Bernardinov, Zborovčićev) toliko i na štokavski (Ranjina), mada je očigledno svoj tekst prilagođavao štokavskom tlu i u tom pogledu je na njega nesumnjivo jači uticaj izvršio Ranjinin lektionar,<sup>13</sup> što znači da u jezičkom pogledu ni Bandulavićeve *Pistole* ne predstavljaju prosto prilagođivanje teksta njegovom maternjem govoru, kao što ni kod Divkovića nije jezik čisti odraz njegovog idiolekta. U stvari, prvi počeci bilo kojeg literarnog jezika nikad ne odgovaraju konkretnom organskom govoru već iz toga razloga što se zadaci koje literarni jezik mora ispuniti izdižu daleko iznad kolokvijalnog izraza. Prije svega, tu je pitanje auditorija za koji se piše i po prirodi stvari postoji težnja da se on proširi na što veći prostor, pa će u skladu s tim svaki pisac štampanih djela nastojati da izostavlja dijalekatske osobine sa užom izoglosom prostiranja ukoliko su u jeziku frekventne i oštro moćnije, prihvatajući one koje smatra općijim i proširenijim. Zatim, pisac ne može da izbjegne presiji tradicije, čak i kad se radi o originalnom stvarao-cu, a u ovoj literaturi je riječ, uglavnom, o preuzimanju i prevodu, gdje je uticaj literature na koju se pisac naslanja još očitiji. Zatim, pri prevođenju pisac najčešće ne može sasvim izbjeći uticaj jezika s kojega prevodi, naročito u sintaksi, a donekle i u leksici, a to je pogotovo slučaj u religioznoj literaturi ovog tipa, koja je podvrgnuta strogoj cenzuri, pa se zbog toga značajni dijelovi teksta prevode čakoreći riječ po riječ. Pored toga,

<sup>11</sup> V. Kuna H., *Srednjovjekovna bosansko-hercegovačka književnost* (u knjizi: Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine), Veselin Masleša, Sarajevo, 1982, str. 49—84.

<sup>12</sup> V. Đorđević Đ. S., *Matija Divković*, Glas SKA, 53, Beograd, 1898, str. 45—64; Vončina J., *Divkovićeve jezičnostilska redakcija Vetranovićeve drame*, Zbornik radova o Matiji Divkoviću, str. 83—94.

<sup>13</sup> V. Gabrić-Bagarić D., n. d., str. 204—205, 208—209.



kad je u pitanju literarni jezik, uvijek izbija u prvi plan problem leksike, s obzirom na to da kolokvijalni jezik rijetko raspolaže dovoljnim leksičkim fondom za pokrivanje apstraktnog pojmovlja. Zbog svega toga, iako zapravo jezik Divkovićev i Bandulavićev još ne predstavljaju franjevačku koine, oni ipak nisu po svoj supstanci i strukturi ni maternji jezik pisaca niti govor jedne aree, pa se zbog toga dijalekatska situacija terena može sagledati samo pod uslovom da se minucioznom analizom odstrane oni jezički slojevi koji su literarnog porijekla.

O Divkovićevom jeziku je dosta pisano i neke osobine njegovog jezika eksplicite se mogu dovesti u vezu s njegovim govorom i sa situacijom u ijekavsko-šćakavskom dijalektu. To je, prije svega, sasvim izraziti ijekavizam, u kojem se, uz to, pojavljuju i navedene specifičnosti u refleksu jata za ovo područje (*-ier-, -ier; pri* gotovo redovno; *prid-, priko; — ie-* u fleksivnim završecima). Međutim, već Đorđević konstatuje relativno znatan broj primjera sa ikavskom zamjenom, od čega se sa isključivo ikavskim refleksom motiraju upravo religijski termini: *divica, divičanstvo, ditić, divičanski*.<sup>14</sup> Očito je da ikavski refleks treba vezati za literarne uticaje iz konzultovane i upotrijebljene literature, pri čemu je dosta interesantan i podatak da se u kasnijim (posthumnim) izdanjima ikavizacija pojačava. Iako je u ovim govorima prisutan izvjestan broj ekavizama, motirani primjeri se u Divkovića ne slažu u potpunosti sa pobilježenim primjerima na terenu, što, takođe, upućuje na veze sa starijom, u prvom redu pučkoreligioznom književnošću.<sup>15</sup>

U drugoj relevantnoj osobini situacija je nejasnija s obzirom na to da se Divković služi bosančicom, te primarno *stj, skj* redovno bilježi grafemom *šta / ш /*. Iako Đorđević za potvrdu teze da je Divković šćakavac navodi izvjestan broj primjera gdje Divković piše *шт / епшштєн /*, on ne uočava da Divković piše i *гєштє, гєшшє*, što upravo potvrđuje izraženi literarni uticaj dubrovačkih pisaca, s jedne strane, a s druge govori o mogućnosti dvojne fonološke interpretacije jedne grafeme (tj. vrijednost *št* i *šč*).<sup>16</sup>

Divković uglavnom zadržava glas *h*, zbog grešaka u njegovom bilježenju, naročito u kasnijim izdanjima, nedvojbeno je da se u tom pogledu odražava govorna situacija, mada je općenito bilježenje ovog glasa svakako podržavano i čakavskom literaturom, ali i konzervativnošću literarnog jezika uopće. Međutim, Divkovićev idiolekt probija se u nizu fonoloških osobina (npr. *f → p; l → uo*; krug nehotovanih primjera sa *dj, tj, bj, vj, pj*), možda tu treba ubrojati i *meja, gospoja, ali tuji, mlaži, slaje* su, svakako, slučajevi koji ne moraju biti govorna osobina područja nego možda literarni import, kao što je to i refleks nazala u *prijati*.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> V. Đorđević Đ. S., n. d., sv. 52, str. 115, 136.

<sup>15</sup> V. Brozović D., *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis JAZU 63, Zagreb, 1959, str. 432.

<sup>16</sup> V. Đorđević Đ. S., n. d., sv. 52, str. 115, 136.

<sup>17</sup> V. Đorđević Đ. S., n. d., sv. 52, str. 89, 108.



Kod Bandulavića, kao pripadnika ikavsko-šćakavskih govora očekivali bismo čisti ikavski refleksi, već i stoga što su mu bar kao priručni tekst poslužili stariji čakavski leksionari. Međutim, kako je na temelju tekstološke analize utvrđeno, Bandulavićev *Leksionar* po obimu premašuje sve ranije leksionare, pa bi se prije moglo govoriti o prevodu s latinskog nego o preradi, zbog čega bi sada trebalo pretpostaviti da će jače doći do izražaja njegov idiolekt.<sup>18</sup> Odista, za jezik *Pištola* može se utvrditi da je, manje-više, ikavski, manji broj ekavizama ne bi remetio jezičku konzistentnost s obzirom na to da je to i danas inherentna osobina ovog dijalekatskog tipa.<sup>19</sup> Međutim, i ovdje se pojavljuje izvjestan broj ijekavizama, prije svega u fleksivnim završecima, ali i u nekim korijenjskim morfemama, što upućuje na uticaj Ranjininog leksionara, možda ne kao direktno preuzimanje iz teksta nego kao literarno usvajanje nekih leksema u ijekavskom obliku.<sup>20</sup>

S obzirom na to da je Bandulavić pisao latinicom lakše je rješiv i problem *št*, odnosno *šč* refleksa. Iznenaduje da je već kod Bandulavića pretežno *št* nad *šč*, kao refleks starih grupa *stj*, *skj*, s tim što se i kod njega javljaju primjeri tipa *ožalošten*, *očisten*, te vrlo karakteristično sasvim literarno *vodokršte*. Ovo je razumljivije ako imamo u vidu da je na Bandulavića znatniji uticaj morao vršiti Ranjinin leksionar, kao njegov štokavski uzor, s obzirom na to da je prema čakavskim leksionarima morao imati izvjesnu distancu u pogledu jezika. No kako je literarna tradicija snažna, pokazuju kod Bandulavića oblici kao *vapiti*, *vazam*, široko rasprostranjeni i u dalmatinsko-dubrovačkoj literaturi.

I kod Bandulavića se dobro čuva *h*, međutim, kod njega to ne mora biti isključivo osobina njegovog idiolekta, u dobroj je mjeri moglo biti podržano čakavskim, kao i dubrovačkim leksionarima. Fonem *j* mj. *đ* zaobilježen je, kao i kod Divkovića, pretežno u *meju*, *gospoja*, izvan toga primjera je čak manje nego u Divkovića i ne čine sustavnu crtu, po čemu je vidljivo da predstavljaju samo direktno tekstualno preuzimanje.

Treba pomenuti da je na području s kojeg potiče Bandulavić danas konstatovan već pomiješani šćakavsko-štakavski,<sup>21</sup> međutim, pored savremene jezičke standardizacije treba uzeti u obzir migraciona pomjeranja i raznovrsne uticaje s tim u vezi. Zbog svega toga u Bandulavićevom tekstu možemo već do izvjesne mjere vidjeti naznaku formiranja franjevačke koine, kojoj je uz bosanske štokavske govore poslužila i hrvatska katolička literarna tradicija.

Drugi krug franjevačkih pisaca predstavljaju pisci XVII v. kod kojih se već mogu identifikirati, u većoj ili manjoj mjeri, crte koine na fonološkom planu. Najvažniji su Ivan Ančić i Pavao Posilović, s obzirom na to

<sup>18</sup> Tekstološku analizu izvršila je D. Gabrić-Bagarić u navedenoj knjizi.

<sup>19</sup> V. Peco A., n. d., str. 132—136.

<sup>20</sup> Primjeri: *zvijezda*, *scijeniti*, *zapovijed*, *podijeliti*; *velicijem*, *mnozijek* i sl., te *pijer*, *uskrijesi*, *mijer* i sl. Primjeri su citirani prema navedenoj knjizi D. Gabrić-Bagarić, u normalizovanom obliku.

<sup>21</sup> V. Peco A., n. d., str. 207—215.



da djelo Pavla Papića nije štampano, a Stjepan Matijević je svoj *Ispovjedaonik* štampano za razliku od ostalih bosanskih franjevac crkvenom ćirilicom, pa je ostao relativno slabije poznat.<sup>22</sup> I Ančić i Posilović su po svom porijeklu iz zapadne Bosne, sa ikavsko-šćakavskog tla, dok su Matijević i Papić s područja ijekavsko-šćakavskog dijalekta (Matijević je iz Tuzle, Papić iz Sarajeva), pa ipak su u njihovom jeziku lako uočljive izrazite podudarnosti.

Općenito govoreći najuočljivija zajednička crta cijele franjevačke literature od samog početka je leksika, i to upravo intelektualni i apstraktni sloj leksike, te crkvena terminologija, o čemu će kasnije biti govora. Takođe su konstatirane i određene sintaksičke osobenosti koje karakteriziraju upravo literarnu strukturu djela ove književnosti i ukazuju na njihove latinsko-talijanske izvore. Međutim, od posebne je važnosti činjenica da se sa leksičkog i sintaksičkog nivoa određena niveliranost jezika prenosi i na fonološki plan, gdje je takvo ujednačavanje moralo biti uzrokovano svjesnom jezičkom adaptacijom, rekli bismo ciljnim nastojanjem za jedinstvenom koine, dok su u sintaksi i leksici ujednačavanje nametale srodne teme i karakter samog teksta.

Već se kod Ančića konstatira da postoji miješanje ikavskog i ijekavskog refleksa, a naročito je značajno što je to u većoj mjeri karakteristika njegovih kasnijih djela, možda i pod Posilovićevim uticajem, čime se može protumačiti i to da je ijekavski refleks zabilježen gotovo isključivo u dugim slogovima i relativno često u fleksivnim završecima.<sup>23</sup> Iako Marković šćakavsko-štakavsku mješavinu u Ančićevom jeziku vezuje za dijalekatsko miješanje na terenu, vjerovatnije će biti da je ono, ukoliko ga je u to vrijeme i bilo, svakako podržano situacijom u literarnom jeziku njegovih prethodnika, prije svega Bandulavića, s obzirom da i Ančić piše latinicom. U pogledu glasa *h* kod Ančića je već sasvim vidljivo njegovo ispadanje iz fonološkog sistema, ali u izvjesnim slučajevima se zadržava njegovo bilježenje, najčešće kao grafički znak, ali svakako to postaje i tipična oznaka koine.<sup>24</sup>

Kod Posilovića još je jače izražen dvojaki refleks jata, sa izvjesnom pravilnošću koja će postati karakteristika bosansko-hercegovačke franjevačke koine: *ije* u dugim, a *i* u kratkim slogovima, čemu je Rešetar pokušao da nađe objašnjenje u govornoj situaciji.<sup>25</sup> Za razliku od Posilovića i Ančića kod Matijevića je jače izražen domaći idiolekt, a pošto je on iz Tuzle, prema očekivanju kod njega se sreće izraziti ijekavizam sa speci-

<sup>22</sup> P. Papić, *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru* — nalazi se danas u rukopisu na Kaptolu u Zagrebu; o Matijevićevom »Ispovjedaoniku«, v. detaljnije Pavešić S., *Jezik Stjepana Matijevića*, Rasprave Instituta za jezik, knj. I, Zagreb, 1968.

<sup>23</sup> V. Marković Sv., n. d., str. 29—36, a za Posilovića v. M. Rešetar, *Posilovićev ikavsko-jekavski govor*, Južnoslovenski filolog, br. VIII, Beograd, 1928/29, str. 81—87.

<sup>24</sup> V. Marković Sv., n. d., str. 60—66.

<sup>25</sup> V. Rešetar M., n. d., str. 81—87.



ličnostima ijekavskošćakavskih govora, pa ipak, iako Matijević po pismu (crkvena cirilica) stoji donekle izvan uobičajenih franjevačkih literarnih tokova, i kod njega je zabilježeno nešto ikavizama, pretežno u crkvenim terminima.<sup>26</sup> Međutim, kako vrlo sličnu distribuciju zamjena jata nalazimo zatim ne samo kod Margitića, pisca sa ikavskog tla iz XVIII v., nego i kod Laštrića, pisca sa ijekavskog područja, tačnije, iz središta ijekavskošćakavskog dijalekta, očito je da se radi o zakonima koine, tj. o jednoj labilnoj literarnoj normi, kojoj je cilj prilagođavanje literature najširem tlu. Uostalom, detaljnija analiza i kod Laštrića i kod Posilovića, kao i kod Margitića, pokazuje da je riječ o isforsiranoj ikavštini, odnosno ijekavštini, što bjelodano pokazuju primjeri koji stoje izvan norme jer probijaju iz piščevog idiolekta.<sup>27</sup> Sasvim je adekvatna i situacija u pogledu štakavskog refleksa, mada kod Posilovića i Matijevića, koji pišu bosančicom, odnosno cirilicom, ostaje otvoreno pitanje ambivalentnog čitanja grafeme *šta* (tj. *št* i *šč*), s tim što izvjesni primjeri na *st*, *št* ukazuju na stvarno stanje.<sup>28</sup> Glas *h*, odnosno njegov grafem kod Posilovića bilježi se čak češće no kod Anđića, a jednako kolebanje i približno na isti način je i kod svih ostalih pisaca iz Bosne, što jasno svjedoči, s jedne strane, o nestajanju i nestanku tog glasa, a s druge, o njegovoj literarnoj upotrebi.

U trećoj grupi pisaca, tj. kod franjevac XVIII v., uglavnom imamo posla sa već formiranom koine sa jače izraženim karakteristikama dvojne zamjene jata i izraženijom štakavizacijom. Iako Margitićevu dvojnu zamjenu jata Vukomanović pokušava tumačiti ikavizacijom navodnog primarnog ijekavsko-ikavskog govora, u sklopu razmatranja cijele franjevačke književnosti ovakvo mišljenje ostaje sasvim neuvjerljivo, naročito stoga što navedeni primjeri pokazuju refleks *i* u znatnoj mjeri i u dugim slogovima uz istovremenu zamjenu sa *ije*.<sup>29</sup> S druge strane, analiza Laštrićevog jezika pokazuje gotovo na isti način distribuciju zamjene dugog i kratkog jata, čak sa ikavizmom i u dugim slogovima, iako je nesumnjivo utvrđeno na temelju specifičnih zamjena jata karakterističnih za njegov maternji govor (v. *pier*, *izviera*, *smiejete*, *ije* u fleksivnim završecima) da je u pitanju čisti ijekavac.<sup>30</sup> Za razliku od Margitića, koji piše bosančicom, Laštrić je latinički pisac, pa je kod njega sa dosta sigurnosti moguće ustanoviti razdiobu *št* i *šč* refleksa. I Laštrić pokazuje znatnu prevagu refleksa *št* i znatno manji broj primjera sa *šč*, što je općenita karakteristika bosanske franjevačke književnosti i, očigledno, ne odražava govornu situaciju, kao što ni Margitićeva upotreba ciriličkog *šta* ne znači da je izgovor odgovarao uobičajenoj vrijednosti ove foneme na štakavskom području, s obzirom na to da greške tipa *utočiste*, *očišteni* i kod njega ukazuju na princip koine u kojoj se grupa *šč* redovno mijenja u *št*.<sup>31</sup> U tom je smislu vrlo

<sup>26</sup> V. Pavešić S., n. d., str. 384.

<sup>27</sup> V. Kuna H., *Jezik fra Filipa Laštrića*, str. 61—79.

<sup>28</sup> V. Brozović D., *Ijekavskošćakavski*, str. 145

<sup>29</sup> V. Vukomanović Sl., n. d., str. 33—51

<sup>30</sup> V. Kuna H., *Filip Laštrić*, str. 70—76.

<sup>31</sup> V. Kuna H., *Filip Laštrić*, str. 105—110; Vukomanović Sl., n. d., str. 81—82.



karakterističan primjer Laštrićevo *vodokršte*, gdje se, de facto, radi o novom jotovanju, a sama leksema u tom obliku sreće se i u drugih fra-njevacu.

Uostalom, koliko može biti jaka norma i u koine dokazuju brojni ne-jotovani primjeri u glagolskih imenica na sufiks *-nje* u svih pisaca, čak frekventno i kod pisaca XVIII v., iako, naravno, ima i suprotnih primjera, što je samo dokaz da je riječ o koine i maniru, a ne o kodifikaciji. Potpuno odgovarajuće stanje je i u bilježenju, odnosno nebilježenju *h*, u XVIII v. sigurno već prazne grafeme.<sup>32</sup>

U ovom vremenu pojavljuju se i dva pisca iz Hercegovine, Lovro Si-tović iz Ljubuškog i Marijan Lekušić iz Mostara. Međutim, kad je riječ o Hercegovcima, bitno je da su oni jače od bosanskih vezani za Dalmaciju i njenu književnost, što se očituje i u njihovim djelima, koja se, bar na plu-nu fonetike, unekoliko odvajaju od pisaca bosanske književnosti. Lekuši-ćev jezik nije do sada istraživani, ali je kod njega prisutan očit ikavizam, ijekavski refleks notiran je pretežno u fleksivnim završecima, ipak se za razliku od Sitovića našlo i nešto primjera sa *ije/je* u korijenskim morfema-ma, dok je kod Sitovića zabilježen samo jedan primjer sa ijekavskim ref-leksom, i to u tipičnom stajaćem izrazu narodne pjesme (Zadra bijeloga). Mislim da se ne radi isključivo o činjenici da su obojica sa ikavskog tla, nego i o vezanosti za dalmatinsku literaturu koja je podržala ikavsku ori-jentaciju. Međutim, Lekušić je ipak općenito jače pod uticajem bosanske franjevačke književnosti, što se vidi i po izvjesnom broju škakavizama, dok se kod Sitovića dosljedno sreće samo štakavizam.<sup>33</sup>

Posebno je kod ove dvojice pisaca interesantna situacija u vezi sa glasom *h*. Naime, Sitović je po porijeklu Musliman koji je prešao na ka-toličanstvo, pa se u njegovom djelu u potpunosti čuva *h* kao živa fonema. Za Lekušića nema podataka, ali na temelju uvida u tekst čini se da i on dobro čuva ovaj glas, iako već ima primjera gubljenja, što donekle izne-mađuje, jer Mostar pripada govorima koji ne poznaju *h* (katolici i pravo-slavni). Međutim, pošto Lekušić upotrebljava *h* i kao grafijski znak, ne-kad u funkciji označavanja dužine prethodnog sloga, tako da se javljaju i paralelni primjeri gdje nije zabilježeno etimološko *h* nego je akcentom oz-načena dužina prethodnog vokala, biće da se ipak radi samo o dobrom po-znavanju norme.<sup>34</sup>

<sup>32</sup> V. Kuna H., *Jezik bosanske književnosti XVII i XVIII vijeka u svjet-losti književnojezičkog manira*, Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srp-ske, knj. XIV/1, Novi Sad, 1971, str. 46—47.

<sup>33</sup> V. Kuna H., Lovro Sitović, str. 131—132, 142; primjeri za Lekušića (v. *slatkijeh* i *milostivijeh* 14, *ovijem velicijem* 16, *poslije* 19, *radijeljena* 37, *vidieti* 39, *zapoviedi* 41, *čoviečanskoga* 49, *podnie* (3.1. aor), *za naslonišće* 36, *miłošći* 40, i sl.) potiču iz njegovog jedinog djela *Bogoljubna razmišljanja*. Mle-ci, 1730, brojevi strana navode se prema originalu.

<sup>34</sup> V. Kuna H., Lovro Sitović, str. 137—139; primjeri za Lekušića: *od no-guh* 14, *ožalošteneh* 40, *nada svih inieh najmilijeh* 41 i sl.



Međutim, franjevačku koine, kako je već rečeno, u velikoj mjeri određuje leksika, a novija proučavanja su pokazala da po provenijenciji veliki dio leksičkog fonda koji se odnosi na apstraktne pojmove treba vezati čak za staroslavenski i crkvenoslavenski. Ili, drukčije rečeno, on je nastao u općoj crkvenoslavenskoj leksici derivacijom iz postojeće leksike staroslavenskih kanonskih spisa, a naročito velik broj zauzimaju glagolske imenice istog porijekla. U ovu grupu riječi treba pribrojati i složenice, po tipu istog postanja, što sve upućuje na povezanost ove književnosti u prvom redu sa hrvatsko-glagoljskim prostorom, a zatim i sa leksikom hrvatskih religioznih pisaca XVI—XVIII v. Već prema *Rječniku JAZU* vidljivo je da je najvećim dijelom ova leksika zajednička, i to ne samo kod bosanskih i hercegovačkih franjevaca, a istu funkciju vrši i jedan dio posuđenica, prije svega iz latinskog i talijanskog, što proizlazi dijelom iz načina stvaranja ove literature. Međutim, najveći dio ovih posuđenica pripada crkvenoj i vjerskoj terminologiji.<sup>35</sup>

U pogledu odnosa koine i dijalekta na sintaksičkom planu dovoljno je upozoriti na činjenicu da veliki dio franjevačkih tekstova predstavljaju prijevodi s talijanskog i latinskog, što je onda uslovilo pojavu stranih sintaksičkih struktura, dok se u pogledu dijalekatskih osobitosti može samo konstatirati da su bosanski i hercegovački govori cijelog područja relativno ujednačeni već zbog svoje štokavske osnovice, pa se to, uglavnom, tako odrazilo i u tekstovima. Međutim, pitanje da li su strane sintaksičke osobine vezane samo za direktan prijevod ili su usvojene kao samostalna odlika koine načelno je pitanje. Analiza je pokazala da je jedan dio ovih osobina, najviše onih koje se mogu vezati za talijanski, apsorbirala franjevačka koine kao svoju inherentnu osobinu. To su konstrukcije kao za + *infinitiv* u vrijednosti finalne rečenice, prilog *od* sa genitivom uz glagole govorenja i mišljenja, kao i proširena upotreba ovog prijedloga, zatim akuzativ s infinitivom uz glagol *činiti* i sl., a prema latinskom se pojavljuju primjeri upotrebe zavisnih padeža glagolskog priloga sadašnjeg, najčešće sa dodacima. Međutim, u većini posljednjih slučajeva najčešće je riječ ili o direktnom prijevodu ili o biblijskom tekstu.<sup>36</sup>

Iako se jezička ujednačenost franjevačke koine ogleda, u prvom redu, u leksičkoj sferi, što je inače opća karakteristika literarnih jezika, a u konkretnom slučaju radi se o koine koja je nastala na dosta jezički ujednačenom štokavskom prostoru, posebno treba naglasiti da se jezička interferencija proširila i na fonološki plan jezika, tako da je u najizrazitijim dijalekatskim karakteristikama došlo do svojevrsnog nadvladavanja govornih razlika različitih area. To se, prije svega, odnosi na jat sa izrazito li-

<sup>35</sup> V. Kuna H., *Neka izvorišta bosanskohercegovačke franjevačke leksike XVII i XVIII v.*, Leksikografija i leksikologija (Zbornik radova), ANUBiH, Posebna izdanja, knj. 85, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo, 1988, str. 173—179.

<sup>36</sup> V. Kuna H., *Talijansko-latinski uticaji u jeziku bosansko-hercegovačkih franjevaca XVII i XVIII v.*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 6/sv. 1, Beograd, 1977, str. 373—385.



terarnom ikavsko-ijekavskom zamjenom, zatim na trend štakavizacije, takođe kao literarne osobine, te napokon na zadržavanje grafeme *h* i onda kad ona više nema svoje fonološke vrijednosti u govorima na kojima bazira koine. Ovo, naravno, ne znači da se u jeziku pojedinih pisaca sporadično ne javljaju dijalekatske odlike sa užom areom prostiranja, ali je njihova pojava u suštini marginalnog karaktera, uvijek sa vrlo slabom frekvencijom, tako da se njima ne narušava osnovni karakter koine kao manje-više ustaljenog literarnog jezika jednoobraznog jezičkog profila.

#### DIE KOINE DER BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN FRANZISKANER IM 17. UND 18. JAHRHUNDERT UND IHRE MUNDARTLICHE BASIS

Da die vorliegende Arbeit das literarische Schaffen der bosnischen Franziskaner vom Anfang des 17. bis Ende des 18. Jahrhunderts behandelt, erfordert das eine Analyse der Sprache dieser Schriftsteller nach den »Zeitkreisen«, wobei eine allmähliche Entwicklung der Franziskaner-Koine durch die Einebnung der Unterschiede zwischen den wichtigsten dialektalen Areas, aus denen diese Literatur stammt, auffällt.

Während in den Werken der ersten Schriftsteller (Divković und Bandulavić) der eigene Idiolekt noch sehr auffällt, ist bei den Schriftstellern des 18. Jahrhunderts ein Überbrücken der dialektalen Unterschiede mittels einer Norm, die auf einem Kompromiß beruht, festzustellen. Diese Norm stützt sich sowohl auf die sprachliche Realität dieser Gebiete (Kompromiß zwischen der ikawischen und iekawischen Verschiebung des Lautes »jat«) als auch auf die sprachliche Tradition der Literatur, zu der die Franziskaner von Anfang an Kontakte pflegen (die Literatur in Dubrovnik und die religiöse glagolische Volksliteratur in Kroatien: Stakavisierung, Beibehaltung des Graphems *h*, Lexik).

Da die Werke der Franziskaner religiöse Kompilationen und Übersetzungen (aus dem Italienischen und Lateinischen) sind, unterliegen sie syntaktisch den Einflüssen der Sprache des Originals. Später kommen die mundartlichen Eigenschaften nur vereinzelt zum Vorschein, sie sind nicht frequent und stellen eine Randerscheinung dar.